

BETHLEN GÁBOR LAKADALMARA CZINALT EKESSEGEK

Pazar ünnepek színhelye volt 1626 márciusának elején a fejedelmi székhely, Kassa. A hónap első napján Bethlen Gábor fogadta itt menyasszonyát, Brandenburgi Katalint. Az a kép, ahogy a fejedelmi pár a városon kívüli találkahelyről bevonult a városba, mindenkit elbűvölhetett. Bethlen Gábor a 19 éves *nem túl magas, nem túl alacsony* menyasszonyát a ceremónia céljára csináltatott vörös bársonnyal bevont hintóba ültette, s maga a hintó előtt lovagolva fogadta a város hódolatát.¹ A falakon belül lezajlott házassági szertartás és a lakodalom a látványosság tekintetében csak fokozta mindazt, amit a bevonulás aktusa nyújthatott. Mint ahogy az a 17. századi társadalmi szertartásoknál szokásos volt, a ceremóniák legapróbb részlete is sokat mondó spectaculummá léphetett elő. A vizualitás szertelen tobzódásának azonban nagy ára volt. Az eszme jóllehet tárgyiasult az ünnepek kellékeiben, a spectaculumok anyagi egzisztenciája azonban rendszerint csak az alkalomra szólt. A 17. századi társadalmi szertartásokra visszatekintve, nem lehet eléggé hangot adni annak a fájdalomnak, amelyet az efemer kellékek pusztulása fölött érzünk. E tárgyak éppúgy hordozhattak nagyigényű képzőművészeti programot, mint az időálló anyagból készültek. S vajon ha fennmaradtak volna, nem értékelhetnénk-e a megformálás kvalitásait is?

A Bethlen Gábor korával foglalkozó művészettörténészek figyelmét mindezidáig elkerülte egy fontos forrás, amely Döbrentei Gábor közlésében az Erdélyi Múzeum egyik 1817-es számában nyomtatásban is napvilágot látott.² Ez a leírás, amint

¹A bevonulásról: Szabó P., *Heraldikai elemek és triumphus motívumok a királynői és a fejedelemasszonyi prezentációban*, in *Levéltári Közlemények*, LIII. 1982./1. 111–121.

²**NÉHAI FELSÉGES BETHLEN GÁBOR LAKADALMÁBAN CASSA. 1626.** *Német Szakácza Ferenc-Mester csinálta Accidentiák ... Laszlo Mester az Ő Felsege szakacza csinálta materiak.* (Az egybehajtott papírosra, amelyre ezeket följegyezték, kívül ez van írva: Bethlen Gábor Lakadalmara czinalt ekessegek Cassa.) Közli: D.G. [Döbrentei Gábor]. in *Erdélyi Múzeum*, 1817. Nyolczadik füzet. 189–191. A forrás további közlései: *Egy adat Bethlen Gábor lakadalmához* (rövid kommentárral, szerző nélkül), in *Budapesti Közlöny*, 1869. szept. 28. 3206–3207. Gyalui F., *Bethlen Gábor lakodalma. Egy röpirat a XVII. századból.* (forrásközlés a jegyzetben a 188–189. lapokon) in *Erdélyi Múzeum*, 1893. III. füzet. 183–190. A Bethlen Gábor lakodalmán felszolgált ételekről megemlékezik az egykorú röpirat is. A szűkszavú tudósítás azonban csak arról informál, hogy a magyar módon elkészített ételek nem izlettek a német asszonyoknak, akik az evés helyett szívesebben hagyták volna el az asztalt. *Doch sollen etliche auff Ungarische Manier zugerichtete und dem Deutschen Frauenzimmer vorgefessete Spessen mehr lust zum auffstehen als zum essen causire haben. Vmbständliche RELATION Dess Bethlehem Gabors mit der Chur Brandenburgischen Princessin Catharina zu Cascha gehaltenen Beylagers.* Gedruckt in diesem 1626.

az a címéből kiderül, a Bethlen Gabor Lakadalmara czinalt ekessegek lajstromát tartalmazza. Az Erdélyi Múzeum gondos szerkesztője a lábjegyzetben elmondotta, hogy a leírást Bethlen Gergely bocsájtotta rendelkezésére, aki azt a familia levelei között találta. A lakodalom időpontjával egykorú feljegyzés két szakács, Ferenc és László mester asztali díseit írja le. Amint az alcímekből megtudjuk az előbbi német, az utóbbi Bethlen Gábor szakácsa volt. Minthogy a brandenburgi kísérettel szakács is érkezett Kassára,³ a német szakács kifejezés alatt valószínűleg Brandenburgi Katalin konyhamesterét kell értenünk. Az étkezés idejére szóló asztali dísz a 17. században Európaszerte kedvelt és régóta alkalmazott efemer műfaj volt. Az asztali ékeségeket Nyugat-Európában ekkorra már számos szakácskönyv népszerűsítette illetve szabályozta. Mindezek között Andreas Klett 1677-ben Nürnbergben megjelent műve tanulmányunk szempontjából külön figyelmet érdemel. A könyv szemben a korábbi főként csak írott szóval szolgáló művekkel, olyan szakácstudományt és művészetet összegzett, amelyet bőséges metszetábrázolással illusztrált.⁴ E szakácstudománytól és művészettől nem állhatott távol a brandenburgi – 1626-ban Kassán működő – szakács képzettsége sem. Ahogy az ábrázolásból és a hozzájuk tartozó szöveges magyarázatokból megtudjuk, az asztali díszeket a szemlélsük révén is élvezetet nyújtó ételek (Schau-Essen)alkották. Ha hinni lehet a mintakönyv metszeteinek az ötlet és a fantázia alig-alig számolt az efemer anyag korlátozott lehetőségeivel. Az ügyes szakácskés mégis megvalósította a túlzó elképzeléseket. Emberfej, kétfejű sasos címeralak, különféle díszmadarak, szívek s egyéb ékeségek készültek a gyümölcsökből. Ahol persze szükség volt az anyag adta tulajdonságokra, ott kihasználták ezt is. A 103-as mintalap 4-es számmal megjelölt rajza például olyan boroskannába való teknősbékát (úszódísz) mutat, amelynek hátát, fejét, lábait az állat páncéljára és bőrére emlékeztető citromhéjból kellett elkészíteni. (1–2. k.) Az ételek prezentálásának ez a magasszintű kultúrája alighanem hozzátartozott a jómódú német polgárok szokásaihoz, és egészen biztosan részét alkotta a választófejedelmek udvari etikettjének. A fejedelemasszony szakácsa minden bizonnyal rendelkezett az asztali díszek előállításához szükséges készségekkel. Sőt az sem lehetetlen, hogy képzettsége átlagon felüli volt. Középszerű konyhamester aligha vállalkozott volna mintáktól független egyedi művek elkészítésére. Márpedig a lakodalmi asztal alkalomhoz illő díszeket igényelt. Ferenc szakács ezek alkotásánál nemcsak a jólismert sémáktól távolodott el, de szakított a hagyományos anyagokkal is. Figurái többsége nem volt Schau-Essen, mert viaszból mintázta meg őket.

Az erdélyi László mester azonban, akivel a német szakács minden bizonnyal művészi versenyt vívott, ehét anyagokkal (tészta, gyümölcs, nádméz) dolgozott. Művei formavilágáról illusztrált erdélyi szakácskönyvek híján sajnos semmi

Jahr. Augsburg. OSzk. Röp. 555. A röpiratot ismerteti a fent idézett Gyalui Farkason kívül: m. zs (Móricz Zsigmond): *Bethlen Gábor lakodalma – korabeli újságról riportja*. in *Kelet Népe*, 1941. dec. 15. 3–4.; továbbá *Korabeli feljegyzés Bethlen Gábor lakodalmáról* címmel Hatvany L.–Belia Gy., *Magyarok beszélnek*. Bp., 1957. 242–247.

³Designatio Personarum Transsilvaniam proficiscensium, közli: Radvánszky B., *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Bp., 1888. 223–226.

⁴Klett, A., *Neues Trenchier- und Plicatur-Büchlein*. Georg Olms Verlag, Hildesheim–New York 1971. (Nachdruck der Ausgabe Nürnberg 1677.).

közelebbit nem tudunk, ahhoz viszont elég ismeretünk van, hogy alkotásainak gondolati magvát meghatározhatjuk. Az Erdélyi Múzeumban közölt lajstromot olvasva rögtön feltűnik, hogy Bethlen Gábor szakácsa az egzotikumok nagy kedvelője volt. Pelikánok, oroszlánok, szarvasok tucatjai kerültek ki a keze alól. Egy tevét, hasonlóan a német szakácsához, maga is viaszból mintázott meg. Az egzotikumokat egy – több okból is rejtélyes – asztali ékesség tette teljessé. A forrás e dísz leírásánál, amint azt Döbrentei Gábor is megjegyzi, egy helyen olvashatatlan volt. Minthogy nem ismerjük a mű anyagát, számunkra az is rejtélyes, vajon miből készült és egyáltalán hogyan lehetett kivitelezni. Az egykorú leírás ugyanis legalább olyan ördögös szerkezetről ad hírt, mint Kemény János, aki egy vontatás nélkül is mozgó szekérről számol be az ünnepségen.⁵ De adjuk át most már a szót a forrásnak.

2. Halas tó külömb külömb forma, egyiknek tetejében egy vad ember, kinek keziben egy czorgo víz magossan megyen fel, fell oraiigh, onnan az toba czorog meljben eleven halak lesznek ket (itt, nem lehetett olvasni) és viragokkal megh ekesítve. Masik tonak tetejeben negy oregh Golyobis, kikkol viz iö ki egy oraiigh nagy toronjal és viragokkal ekesítve.

László mester elképzelését kutatva mi most az asztali ékességek hidraulikai vonatkozásaival nem foglalkozhatunk. Annál inkább érdekel bennünket az egzotikumokról szólva egy különös motívum, a vadember megjelenése. A vadembernek az asztali díszek között kulcsszerepe volt. E motívum az egzotikus állatok csoportjával kiegészülve az emberi létezés őszállapotát idézte meg. Az elképzelés alapját minden bizonnyal a korabeli természettudományi ismeretek alkották. Az asztali díszek között azonban találunk olyan figurákat is – Ádám és Évát – amelyek ezt az őszállapotot a bibliai értelmezés szerint tehát a paradicsomi létezésben mutatták be. Vajon miért volt fontos László mesternek mindez?

A magyarázatot, témánktól idegen területen a főúri hímzések világában találjuk meg. A szakirodalom régóta ismeri s az egyházi rendeltetésű munkák között egyedülálló műnek tekinti Árva Bethlen Kate egy fonalas munkáját, a fogarasi református egyház szószéktakaróját. A kézimunka hímzésdísz szabálytalan közökben elhelyezett kisebb-nagyobb díszítmények sorából épül fel. Virágzó fákon ülő fantasztikus madarak, kúszó óriáscsigák, botra támaszkodó medve, párviadalra készülő sas és róka, kígyó, strucc, bogarak, bőségszaruból előtörő szökőkút képei alkotják e motívumokat. Végül, de nem utolsó sorban, feltűnik a díszek között egy nyilazó szerezcsen is, aki éppúgy, mint az állatokat ábrázoló díszek között a vadember, az ember és a természet egykori szoros kapcsolatára utal. (3–4. k.) Palotay Gertrud Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak szakavatott ismerője, a szószéktakaró feliratából – TELEKI JOSEF, BETHLEN KATA – és az egyházi textília megokolatlan szerkezeti varrásaiból helyesen következtetett arra, hogy a hímzést házasság alkalmával ajándékozták az egyháznak és azt a kor szokása szerint a menyasszonyi ruhából készítették. A hímzés jelentését azonban hasonló eredetű és díszítésű tárgyak (analógiák) hiányában nem hozta összefüggésbe az ajándékozás körülményével. Így nem véletlen, hogy Palotay Gertrud magyarázata

⁵ Kemény János önéletréje, *Kemény János és Bethlen Miklós művei.* (Magyar remekírók) szöveggondozás: V. Windisch É., Bp. 1980. 63.

az általánosság szintjén maradt: az egzotikus díszek felbukkanását a rokokó hatással indokolta.⁶ Ezt az értelmezést úgy véljük erősen megkérdőjelezik László mester egy évszázaddal is korábbi művei, amelyek a menyasszonyi ruha díszéhez hasonló világot mutatnak be s ugyancsak a házasság gondolatkörében születtek. De térjünk vissza Ferenc szakács műveire, amelyek újabb analógiát jelentenek. Ha volt az egzotikumoknak házasságra vonatkozó értelme is, akkor a német szakács művei a szerezcsenasszonyok, az oroszlánok, az elefántok, a tevék, a pelikánok azt mutatják, hogy ezt Erdélyen túl is ismerték. Joseph Chartrou a reneszánsz urakodói bevonulásokról szóló alapvető munkájában valóban úgy véli, hogy az egzotikus motívumok elsődleges szerepe az uralkodói frigy jellemzése volt. A királyi vagy a fejedelmi pár e ceremóniaelemek között úgy tűnhetett föl, mintha a paradicsom földjén lenne.⁷ Az alattvalók felé ez a reprezentáció sugallta, hogy a házassággal a bőség s az általános jólét időszaka tárulkozott fel. Az uralkodói pár pedig e kellékek között – a bőség földjén – ünnepelte a törvényes utódok születésének biztosítását, a dinasztia várható gyarapodását. Az egzotikumok ilyen értelemmel nemcsak a bevonulásokon, de a hozzájuk tartozó udvari ünnepeken is jelentkeztek. A Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin kassai bevonulását követő ceremóniákon a speciális szimbolika hordozói úgy véljük, az asztali ékességek voltak. De nem lehetett idegen ez a fajta reprezentáció az erdélyi főúri házasságoktól sem, mert Teleki József és Bethlen Kata frigyéhez is hasonló külsőség tartozott.

A házasság, a férfi-női kapcsolat gondolatkörében fogant Ferenc és László szakács egyéb, – az egzotikumoktól független – műve is. A keresztény lovagideált, a leányszabadító Szent Györgyöt mindketten megörökítették. A Diana után lopakodó Akteon megjelenése a német konyhamester figurái között a 17. század mitológiai érdeklődésére szolgálhat adalékkul. Külön tárgyalásra szorulna az erdélyi szakács művei közül a szirén. Ez a fantáziaalak – alighanem a bűnre való női csábítás jelképeként – a protestáns templomok festett famennyezeteinek gyakori díszje volt.⁸ Így a motívum mint a protestáns egyházi ikonográfia része, nyilvánvalóan negatív előjelű tartalmat hordozott. Elképzelhetetlen azonban, hogy a lakodalomban a szirén mint asztali ékesség ilyen értelemben szerepelt. A profán jelentésben minden bizonnyal a női varázserő pozitív vonása hangsúlyozódott. A 16–17. századi emblematika és az asztali ékességek sejthető összefüggését egy asztali dísz, az elefánt esetében ragadhatjuk meg egyértelműen. László mester egyebek mellett egy tornyot vivő elefánt figurájával tette ünnepélyesebbé a lakodalmi asztalt. Az építményt Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin címere díszítette. A magyarországi képzőművészetben a radványi kastély kápolnájának későreneszánsz falképein bukkanhatunk hasonló ábrázolásra. A tornyot vivő elefántot emblematikai megokolások alapján a falképek elemzője dicsőséggelképként értelmezi.⁹ Ennek

⁶Palotay G., *Árva Bethlen Kata fonalas munkái*. in *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 1940. 117. sz. 20–22.

⁷Chartrou, J., *Les entrées solennelles et triomphales à la Renaissance, 1485–1551*. Paris 1928. 112.

⁸Boros J., *Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI–XVII. században*. in *Művészettörténeti Értesítő*, 1982. XXXI. 2. sz. 128. A szirént a görög vázaképek madártestű nőként ábrázolták. Jóval későbbi északi eredetű legendák azonban ugyanezt az alakot haltestű nő formájában mutatják be. Lásd: *Dictionnaire des symboles*, sous la direction de: Jean Chevalier, Paris 1969. 708. A XVII. századi képzőművészetben már ez a típus az elterjedtebb.

⁹Henkel, A.–Schöne, A., *Emblemata Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhun-*

a magyarázatnak akkor is igazat kell adnunk, ha a reneszánsz diadalmenetek kellékeire tekintünk. A Franciaországban lezajlott királyi bevonulásokon ez a motívum valóban a győzelmi eszme kifejezőjévé vált. Az elefántok cipelte tornyokban feltűntek a trófeumtárgyak, a triumphus alapvető jelképei. (5. k.) Az erdélyi szakács amellett, hogy ismerte még tovább is fejlesztette az emblematicai motívumot. A toronyra illesztett címerekkel félreérthetetlenül tette, hogy a jelképpel a fejedelmi pár dicsőségét kívánja hirdetni.

Az eddig elmondottakkal az asztali díszek gondolati igényességét próbáltuk bizonyítani. A sziporkázó ötletesség főként az alkotás körülményével magyarázható. A nagy esemény – Bethlen Gábor lakodalma – mindkét szakácsot ugyanabban az időben és ugyanazon a helyen szólította munkára. A szimultán alkotó tevékenység a két mester között – mint utaltunk rá – valószínűleg versenyszellemet szült. A fejedelmi reprezentáció szolgálata mellett a tehetség, az egyéni invenció demonstrálása is fontossá válhatott. Ferenc és László mester művei így – úgy véljük – éppúgy a versengés által születtek mint a reneszánsz időszakától kezdve annyi irodalmi és képzőművészeti alkotás. A vetélkedés emlékét ma már csupán az írott szó őrzi az Erdélyi Múzeum lapjain.

NÉHAI FELSÉGES BETLEN GÁBOR LAKADALMÁBAN CASSA 1626.

Német Szakács Ferenc-Mester csinálta Accidentiák.

Három köziklak, ketteje öregh, egyik kiczin, mindenfele allatokkal rakva.

3. Torony bastjakkal különkülön forma Papirossakból csináltak

3. Historiakbol talalt accidentiák külön forma.

4. Njari kertek, külömbkülömbféle vadakkal es kepekkal megh rakva, külön formán.

12. Apro Oroszlanok.

20. Elephantok merő viaszból.

12. Tengeri czudak leanjok es Aszonjok viaszbol.

13. Pava viaszbol

13. Sz. György kepei viaszbol.

12. Sarkanj.

14. Mezitelen tengeri emberek.

15. Nemet ember forma, farsang kepen.

20. Ketfejü Sasok, Czaszar Cimere rajtok.

derts. Stuttgart, 1967. 1856. Idézi a radványi falképpel kapcsolatban: Szmodisné Eszláry É., *Későreneszánosz falképfestészetünk három jelentős emlékével*. in *Ars Hungarica*, 1980/2. 210. Bethlen Gábor lakodalmában nemcsak az asztali ékeségeknél volt házasságra vonatkoztatott szimbolikája. Az esküvői nászfák motívumai szintén a házasság, a szerelem – bibliai ihletésű – gondolatairól szóltak. Lásd: Szilárdy Z., *Bethlen Gábor esküvői nászfái*. in *Confessio*, 1980/2. 35–39.

- 18. Korso majorant szekfű virágokkal rakva.
- 12. Actian kiknek az fejek szarvas, az dereka ember.
- 11. Vadasz puskasok zöldben.
- 15. Fortunak lobogokkal.
- 11. Szereczen Aszonjok.
- 11. Masfele Fortunak.
- 15. Fejer Pellikanok.
- 11. Angjalok.
- 16. Apró tengeri czudak.
- 6. Fejer hattju.
- 2. Fejer lo.
- 2. Fejer oroszlan.
- 17. Masfele tengeri czudak.
- 11. Cupido gyermeke.
- 15. Sz. Janos kepe.
- 15. Lovasok fegyverben öltözve.
- 11. Más rendbeli tengeri aszonj formak.
- 12. Szekben ülő Herczeg kepek.
- 11. Apro tevek.
- 12. Erdei Kanok:
- 18. Apro erdei vadak. 9. Veszteg ülő Oroszlanok, az ő Felsege czimere rajtok. 15. Lo fejek. 14. Szarvas fejek pastetomra valok. 32 darab nehanj fele aprolek vadak es egyeb allatok. 503 gyümölcz fak magassak negy fele gyümölczek, bisalmaval, dioval spanjol megyel rakva.

Ezek mind viaszbol vadnak felallatva

Teszta mivek következnek.

10. Fennálló Pávák, pastétomban tollason, 125 Indaj Tjukok Pastetomban az bore tollason fen alva, 123 Fajtjukok Pastetomban. 125 Kappanok Pastetomban tollason. 123 Fogolj madar Pastetom. 125 Njúl pastetom. 150 pastetom eöz husbol ket kepen. 125 szarvas pastetom 126. czuka pastetom.

Laszlo Mester az Ő Felsege szakacza czimalta materiak.

- 1. Eöregh elephant az tetejen egy toronj Vrunck 's Aszonjunk Ő Felsegek cimzerivel, feljül megh ekesitve, allatta nad mezbol czinalt varas, szép vadakkal meghekesitve.
- 4. Szep tornjos varosok tiszta nadmezbol czinalva, külömbkülömb formak szep viragokkal megh ekesitve.
- 3. Kösziaklak egy formak, teteiben mindeniknek Pellikan madarak, oldala vi- ragokkal külömbkülömb vadakkal ékesitve, allatta nad mezbol czinalt eszköök.

2. Halas tó külömb külömb forma, egyiknek tetejében egy vad ember, kinek keziben egy czorgo viz magossan megyen fel, fell oraigh, onnan az toba czorog meljben eleven halak lesznek ket (itt, nem lehetett olvasni) és viragokkal megh ekesitve. Masik tonak tetejeben negy oregh Golyobis, kikbol viz iö ki egy oraigh nagy toronjal és viragokkal ekesitve. It tunik szarvassa feredö mia egy Kiralj.

70. Szál Virag külömb külömb formak, narancz, citrom, rosa szekfü mák, külömbkülömbféle ekessek.

13. leanj kepek derekaigh emberi kepek dereka alol hal kepek.

8. Zaszlotarto, zaszlot tartva, nemet kepek.

8. Alabardos nemet kepek.

12. Teve viaszbol czinaltak.

12. Sz. György vitezi kik sarkant öklelnek.

12. Vad ökör kepek aranjosok. 8 publikan madar.

8. Szarvasok. 10. Oroszlanok. 10. Phonix madar. 5. Pellikanok. 15. Kiralj ember kepek. 15. Maria kepe. 15 Adam 's Eva kepe. 8 Leanj kepek, előbbenivel külömböznek festekkel.

(Az egybehajtott papirosra, mellyen ezek feljegyeztettek, kívül ez van írva: Bethlen Gabor Lakadalmara czinalt ekessegek Cassa. Ezen rendes accidentiák régi leírását M. Gróf Bethlen Gergely Úrtól kaptam, ki familiai levelei közt találta. - Az írás-módja hiven meg van tartva. D[öbrenteij] G[ábor].)